

Marek Żmigrodzki, Marek Chmaj

O podstawowych kategoriach politologicznych

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K, Politologia 23,
185-196

1995/1996

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Zakład Systemów Politycznych Wydziału Politologii UMCS

MAREK CHMAJ, MAREK ŻMIGRODZKI

O podstawowych kategoriach politologicznych

Basic Categories in Political Science

W literaturze filozoficznej i metodologicznej powszechnie uznaje się, iż kategoriami są pojęcia najogólniejsze, odzwierciedlające najbardziej istotne właściwości i związki zjawisk. Tak więc najczęściej kategorie rozumiane są jako najbardziej ogólne pojęcia, charakteryzujące podstawowe właściwości i prawidłowości zjawisk obiektywnej rzeczywistości i określające charakter naukowo-teoretycznego myślenia epoki, jako pewne idealne obrazy, odzwierciedlające właściwości i związki przysługujące wszystkim zjawiskom rzeczywistości itd.¹

Na gruncie nauki o polityce kategorie spełniają także rolę znamiennej. Są bowiem zasadniczymi, kluczowymi pojęciami tej dyscypliny badawczej, służącymi do formułowania twierdzeń ściśle ogólnych (praw) i nadającymi jej status dyscypliny naukowej.² Pozwalają ponadto pełniej zrozumieć otaczającą nas rzeczywistość polityczną, ukazać istniejące uwarunkowania.

Za najistotniejsze z kategorii politologicznych uznaliśmy: procesy, stosunki oraz działania polityczne. Im to poświęciliśmy poniższe rozważania.

¹ Zob. szerzej M. Karwat, *Zasady budowy siatki pojęć w nauce o polityce*, „Studia Nauk Politycznych” 1981, nr 3, s. 111 i n.

² Por. R. Bryła, *Sprzeczność jako kategoria nauki o polityce*, „Studia Nauk Politycznych” 1984, nr 3, s. 69-70.

Pod pojęciem *proces* rozumiemy z reguły zmiany zachodzące w następujących po sobie stadiach rozwojowych. W ujęciu socjologicznym termin ten jest zaś określany jako „względnie jednorodne serie zjawisk powiązane zależnościami przyczynowymi lub strukturalno-funkcjonalnymi”.³ To wstępne określenie posłuży nam następnie do skonstruowania definicji procesu politycznego, będącego szczególną postacią procesu społecznego. Jeśli bowiem proces społeczny określa się jako ciąg zdarzeń uwarunkowany okolicznościami, to będzie on procesem politycznym, gdy przynajmniej jednym z podmiotów takich zdarzeń będzie podmiot polityczny.⁴

Pełne zdefiniowanie procesu politycznego jest zadaniem trudnym.⁵ W literaturze przedmiotu jest on bowiem określany wielorako, przy czym podchodząc do tego problemu w sposób kompleksowy wskażemy na trzy następujące ujęcia: ewolucyjne, systemowe, instytucjonalne.

Autorzy, którzy ujmują proces polityczny w sposób ewolucyjny, wskazują zazwyczaj na to, że jest to zespół zjawisk przyczynowo-skutkowych tego samego typu, zachodzących w następujących po sobie stadiach rozwojowych.⁶ Możemy więc stwierdzić, iż procesem jest zespół pokrewnych zjawisk politycznych, wiążących się z sobą w jeden ciąg czasowy, mający jakąś przyczynę i kończący się skutkiem (przyczyną i skutkiem są fakty polityczne, będące jeszcze jedną z kategorii politologicznych), a zmieniający nie tylko strukturę polityczną, lecz i warunkujący funkcję nowej struktury.

³ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1972, s. 467.

⁴ Por. *Nauka o polityce*, (red.) A. Bodnar, Warszawa 1988, s. 166.

⁵ Przykładowo W. Harrison („Political Studies”, vol. VI/1958, s. 234–252), wskazał na trzy główne sposoby pojmowania znaczenia tego terminu; jego zdaniem: 1. Termin ten odzwierciedla sposób mówienia o polityce między tymi, którzy w znacznej mierze zaabsorbowani są ruchem i przemianą w polityce, jako jej głównymi znaczącymi czynnikami. 2. Inni znawcy twierdzą zaś, że jest to część szerszego pojęcia, iż „stale pojawiające się modele zmian muszą być powszechnie obecne w polityce, ponieważ polityka musi być zarządzana przez procesy prawne”. 3. Trzecie znaczenie skupia się na pojęciu *procedury*, zwanej również *procesem legislacyjnym* lub *procesem wyznaczającym*. Dotyczy to złożonego oddziaływania na siebie zachodzącego pomiędzy procedurami władczymi, indywidualnymi statutami oraz kompetencjami, a także wewnętrznymi i zewnętrznymi kontaktów pomiędzy różnymi rodzajami grup społecznych.

⁶ Por. A. Bodnar, *Co to jest polityka*, Warszawa 1978, s. 23, J. Indraszkiewicz, *Przedmiot i podstawowe pojęcia nauk politycznych*, [w:] *Podstawy nauk politycznych*, (red.) E. Cziomer, Kraków 1979, s. 29, *Podstawy nauk politycznych*, (red.) Ż. Kaczmarek, Warszawa 1979, s. 23, H. Przybylski, *Podstawowe zagadnienia z marksistowskiej teorii polityki*, [w:] *Podstawy nauk politycznych*, (red.) H. Przybylski, Gliwice 1976, s. 20, Z. B. Wiktor, *Podstawowe kategorie nauki o polityce*, [w:] *Podstawy nauk politycznych*, vol. I, (red.) M. Orzechowski, Wrocław 1975, s. 46–47 oraz J. Żuławiński, *Proces polityczny*, [w:] *Podstawowe kategorie teorii polityki*, (red.) J. Mielecki, Wrocław 1979, s. 18.

Ujęcie systemowe procesu politycznego preferują zwłaszcza politolodzy amerykańscy. Według nich, jest to układ interakcji zachodzących pomiędzy składnikami systemu oraz wzajemna modyfikacja pewnych koncepcji poprzez proces sprzężenia zwrotnego i porozumiewania się.⁷

Ujęcie instytucjonalne procesu politycznego zwraca szczególną uwagę na to, iż jest on zlokalizowanym następstwem faktów dotyczących osiągnięcia przez strukturę określonego stopnia organizacji stosunków politycznych.⁸

Spośród przedstawionych trzech ujęć, naszym zdaniem, najlepsze w określaniu procesu politycznego jest ujęcie ewolucyjne, dlatego w zgodzie z nim zauważymy, iż: proces polityczny jest to przebieg regularnie po sobie następujących faktów politycznych pozostających ze sobą w związku przyczynowo-skutkowym.

Umieszczony w tej definicji termin *fakt polityczny* rozumiemy zaś jako⁹: przejaw procesów politycznych związany z walką o zdobycie władzy państwowej, stanowiący część życia społecznego i występujący wszędzie tam, gdzie mamy do czynienia z organizacją społeczeństwa i sprawowaniem władzy oraz z organizowaniem i sterowaniem procesami społecznymi.

Na procesy polityczne, ich kształtowanie się, przebieg i skutki, wywierają wpływ różne czynniki, do których możemy zaliczyć¹⁰:

- 1) osiągnięty stopień rozwoju społeczno-gospodarczego kraju i jego dynamika rozwojowa;
- 2) charakter jego współdziałania z innymi krajami, zarówno w sensie ekonomicznym, jak i społeczno-politycznym;
- 3) rywalizacja ekonomiczna i społeczna z innymi krajami;
- 4) program ugrupowań posiadających większość w parlamencie lub faktycznie sprawujących władzę w innej formie oraz rzeczywista realizacja tego programu;
- 5) dojście do władzy innej partii lub grupy politycznej;

⁷ Por. K. Boulding, *The Image*, Ann Arbor 1956, s. 73, G. K. Roberts, *A Dictionary of Political Analysis*, London 1971, s. 176 oraz O. Cetwiński, *Zjawisko polityczne i proces polityczny*, [w:] *Metodologiczne i teoretyczne problemy nauk politycznych*, (red.) K. Opalek, Warszawa 1975, s. 74.

⁸ Zob. W. Milanowski, *Podmiotowość polityczna niepodstawowych grup społecznych. (Niektóre problemy kształtowania się podmiotowości politycznej młodego pokolenia)*, [w:] *Teoria polityki i stosunków międzynarodowych (niektóre problemy)*, (red.) E. Pałyga i W. J. Szczepański, Warszawa 1979, s. 99 oraz podobne ujęcie tych problemów S. Wróbel, *Funkcjonalistyczna koncepcja dynamiki politycznej. Proces i zmiana polityczna*, Katowice 1992, s. 79.

⁹ J. Żuławiński niefortunnie naszym zdaniem określa fakt polityczny mianem „zjawiska politycznego”. Zob. J. Żuławiński, *Zjawisko polityczne*, [w:] *Podstawowe kategorie teorii polityki*, (red.) J. Mielecki, Wrocław 1979, s. 16.

¹⁰ Por. Wiktor, *Podstawowe kategorie nauki...* s. 46–47.

6) osiągnięty stopień zorganizowania społeczeństwa;

7) działalność partii skrajnie lewicowych lub skrajnie prawicowych programowo dążących do przewrotu politycznego.

Zagadnienia dotyczące procesów politycznych powinny być rozpatrywane kompleksowo, w sposób systemowy, przy jednoczesnym uwzględnieniu całej złożoności a także wzajemnego powiązania procesów zachodzących w poszczególnych podsystemach, a składających się w rezultacie na system polityczny danego państwa.¹¹ Zadaniem analizy procesów politycznych jest — naszym zdaniem — ich odpowiednie modelowanie. Aby stworzyć taki model procesu politycznego, należy opisać jego stan początkowy i końcowy, ustalić stany pośrednie i sposoby przechodzenia z jednego w drugi. Na końcu pozostaje do wykrycia „jedynie” ogólna prawidłowość rządząca tym wszystkim. Reasumując, możemy stwierdzić za W. Wagnerem, iż wyjaśnianie procesu politycznego powinno polegać na¹²:

a) badaniu warunków powstawania, rozwoju, utrzymywania się jak też zanikania określonych typów racjonalnych zachowań i działań;

b) badaniu niektórych subiektywnych i obiektywnych uwarunkowań tych działań oraz ich wzajemnych zależności;

c) ujmowaniu procesów i zjawisk politycznych w poznaniu naukowym tak jak w rzeczywistości — w dynamice, ruchu, przemianach oraz wzajemnym oddziaływaniu na siebie stanowiących ich strukturę elementów.

Procesy polityczne, podobnie jak i inne procesy, charakteryzują się pewną różnorodnością. Najistotniejsze, jak się wydaje znaczenie można przypisać ich podziałowi na procesy odbywające się na następujących poziomach¹³:

1. Społeczeństwa jako całości (np. walka o uzyskanie lub odzyskanie niepodległości, uzyskanie suwerenności).

2. Wielkich grup społecznych (np. uzyskanie podmiotowości politycznej przez mniejszość narodową).

3. Procesów instytucjonalnych (np. zmiany w systemie partyjnym, przejmowanie przez władze wykonawcze uprawnień od organów ustawodawczych).

4. Procesów na poziomie jednostkowo-grupowym (np. wzrost poziomu uczestnictwa politycznego, kształtowanie się postaw uczestnictwa politycznego).

¹¹ Por. C. Ciesielski i in., *Nauka o polityce*, Gdańsk 1989, s. 93.

¹² Zob. W. Wagner, *Procesy polityczne. Metodologiczne aspekty analizy marksistowskiej*, [w:] *Nauki polityczne*, (red.) S. Warkoczewski, Poznań 1981, s. 73–74.

¹³ Zob. P. Dobrowolski, S. Wróbel, *Wprowadzenie do nauki o polityce*, Katowice 1987, s. 136–137.

Powyższa typologia jest naszym zdaniem w zasadzie wystarczająca do ukazania całej złożoności procesu politycznego. Wskazywanie innych, rozmyłoby w tym miejscu przedmiot naszych rozważań, dlatego też poprzestaniemy na wyszczególnieniu procesów politycznych zachodzących na poszczególnych poziomach.

Do najistotniejszych na gruncie nauki o polityce należy także kategoria stosunków politycznych. Pozwala bowiem na pełne ukazanie istoty bytu społecznego poszczególnych grup społecznych. Stosunek można określić jako określony związek. Stosunek społeczny jest zaś w tym ujęciu jedną z form związku, zaś jego najbardziej istotną cechą jest to, iż przysługuje on tylko człowiekowi. Zdaniem P. Dobrowolskiego i S. Wróbla do cech charakterystycznych stosunku społecznego możemy zaliczyć to, że¹⁴:

1. Jest jedną z podstawowych cech życia społecznego, obejmującą różne jego dziedziny.

2. Występuje jako relacja pomiędzy podmiotami społecznymi.

3. Jego podmiot jest świadomy istnienia stosunku.

4. Wyraża aktywny charakter związków człowieka z jego otoczeniem społecznym.

5. Ma w odróżnieniu od innych związków dużą złożoność, stosunki bowiem związane z biologiczną naturą człowieka są w tym ujęciu niższym poziomem stosunków społecznych, na ich podstawie zaś powstają związki odnoszące się do społecznego życia człowieka, a wynikające z rozwoju cywilizacyjnego.

6. Jako typ stosunku związany z uświadomieniem sobie przez człowieka odrębności w przyrodzie, zawiera także element wartościowania.

7. Ma on charakter pośredni.

8. Jest dynamiczny, a więc podlega stałemu rozwojowi w miarę rozwoju społeczeństwa.

Wymienione cechy pozwalają naszym zdaniem w wystarczającym stopniu na dokonanie rozróżnienia stosunków społecznych spośród wszystkich innych związków zachodzących w istniejącej rzeczywistości.

Szczególnym rodzajem stosunków społecznych są stosunki polityczne. Dotyczą one bowiem różnych sytuacji społecznych i ekonomicznych związanych ze sprawowaniem władzy politycznej i rządzeniem wykonywanym przez władzę państwową.¹⁵ Obejmują więc one relacje zachodzące pomiędzy in-

¹⁴ Por. P. Dobrowolski, S. Wróbel, *Wprowadzenie do nauki o polityce*, Katowice 1987, s. 125-126.

¹⁵ Zob. szerzej P. Moroz, *Stosunki polityczne*, [w:] *Podstawowe kategorie teorii polityki*, (red.) J. Mielecki, Wrocław 1979, s. 23-24.

stytucjami, organizacjami politycznymi, grupami społecznymi i jednostkami w sferze zdobycia i sprawowania władzy politycznej.¹⁶

Stosunki polityczne mogą występować zarówno w skali państwa czy też systemu państw, jak i w skali globalnej. Mogą one w trakcie ich realizacji przyjmować następujące postacie: współpracy, kompromisu, rywalizacji, walki.

Najbardziej racjonalne dla danego systemu politycznego będą stosunki polityczne istniejące w postaci współpracy lub kompromisu. Rywalizacja (w negatywnym tego słowa znaczeniu) oraz walka mogą w perspektywie przynieść wyczerpanie się demokratycznych sposobów sprawowania władzy, a w wyniku tego przejście do autorytaryzmu czy nawet dyktatury.

Z powyższych rozważań wynika, że określenie stosunków politycznych jest rzeczą niełatwą. Możemy jednak stwierdzić (za Oskarem Lange)¹⁷, że: „stosunki polityczne to wzajemne oddziaływania ludzi na siebie, które wynikają ze sprawowania władzy politycznej”.

Stosunki polityczne znajdują swój organizacyjny wyraz w systemie instytucji i organizacji politycznych, które je odwzorowują i zarazem są ich praktycznym wyrażeniem. Organizacje polityczne (np. partie lub ruchy polityczne) są przy tym istotnym ogniwem wiążącym poszczególne podmioty stosunków politycznych oraz zapewniającym postępującą instytucjonalizację życia społecznego. Istotną rolę w stosunkach politycznych odgrywa także państwo. Jako instytucja polityczna ogarniająca całe społeczeństwo jest ono względnie niezależne od innych przejawów instytucjonalizacji życia społecznego. Z czasem może to nawet przybrać pozory niezależności od społeczeństwa.¹⁸

Kolejną omawianą przez nas kategorią politologiczną będą działania polityczne. Są one — podobnie jak procesy polityczne — określane niejednoznacznie.¹⁹ Zgodnie przyjmuje się jedynie fakt, iż są to działania ludzi (bez względu na ich formalnoprawną rangę i organizacyjną przynależność), które polegają na wyznaczaniu sfery stosowania przemocy publicznej w społeczeństwie, na kierowaniu sposobem jej stosowania przez stanowienie i egzekwo-

¹⁶ Por. W. Bujak, *Przedmiot nauk politycznych*, [w:] *Podstawy nauk politycznych*, (red.) J. Wielgosz, Kraków 1978, s. 25 oraz J. Indraszkiewicz, *Przedmiot i podstawowe pojęcia nauk politycznych*, [w:] *Podstawy nauk politycznych* (red.) E. Cziomer, Kraków 1979, s. 30.

¹⁷ O. Lange, *Ekonomia polityczna. Zagadnienia ogólne*, Warszawa 1959, s. 22.

¹⁸ Dobrowolski, Wróbel, *Wprowadzenie do nauki...* s. 131.

¹⁹ Od terminu *działanie polityczne* należy odróżnić termin *akcja polityczna*, który oznacza „użycie maszyny politycznej dla osiągnięcia zmian w porządku społecznym i ekonomicznym, w odróżnieniu od akcji bezpośredniej”. Por. *Dictionary of Sociology*, (ed. by) H. P. Fairchild, New York City 1944, s. 3.

wanie prawa.²⁰ Wyjaśniając działania polityczne, odwołujemy się zwłaszcza do celów, jakie sobie stawiają sprawcze podmioty oraz do ich wiedzy o warunkach i środkach realizacji celów: a więc rekonstrujemy struktury motywacyjne działań.²¹

Na początku tego wieku, niemiecki socjolog Max Weber przyjął następującą definicję działania²²: „Działaniem nazywamy zachowanie ludzkie (obojętnie, zewnętrzne czy wewnętrzne, czynienie czegoś, zaniechanie lub tolerowanie), jeżeli i o ile działający wiąże (wiążą) z tym zachowaniem pewien subiektywny sens”.

We współczesnej literaturze przedmiotu rozumienie terminu *działania polityczne* jest wieloznaczne. Przykładowo, Z. B. Wiktor uważa, iż działanie polityczne „jest to podejmowanie przez instytucje i organizacje polityczne i realizacja decyzji politycznych, które wpływają na kształtowanie się stosunków politycznych, powstawanie określonych zjawisk politycznych, a w końcowym rezultacie na kształtowanie się procesów politycznych”.²³ Nieco odmiennie definiuje działania polityczne W. Niemiec, wskazując, że są to „wszelkie zorganizowane działania związane ze sprawowaniem władzy lub walką o władzę w warunkach międzygrupowej rywalizacji, która znajduje wyraz zarówno w konfliktach, jak i porozumieniach, kompromisach i sojuszach konkurujących grup”.²⁴

²⁰ Por. T. Klementewicz, *Potoczne a teoretyczne pojęcie polityki*, [w:] *Interpretacje polityki*, (red.) M. Szyszkowska, Warszawa 1991, s. 13.

²¹ Por. T. Klementewicz, *Pojęcie sytuacji politycznej a rodzaje wyjaśniania*, „Studia Nauk Politycznych” 1987, nr 3, s. 94.

²² Cyt. za M. Karwat i W. Milanowski, *Działania polityczne*, „Studia Nauk Politycznych” 1983, nr 5, s. 84.

²³ Zob. Z. B. Wiktor, *Podstawowe kategorie nauki o polityce*, [w:] *Podstawy nauk politycznych*, vol. I, (red.) M. Orzechowski, Wrocław 1975, s. 48. Autorami podobnego ujęcia tego problemu są: B. Bernaś, *Przedmiot nauk politycznych*, [w:] *Podstawy nauk politycznych*, (red.) M. Jasiukiewicz, Wrocław 1982, s. 17–18 (działania polityczne to proces formułowania celów, określania metod i środków, organizowania niezbędnych warunków, angażowania osób, instytucji i organizacji politycznych. Jest to czynne uczestnictwo w przekształcaniu sytuacji, wpływanie na przebieg procesów politycznych), W. Bujak, *Przedmiot nauk politycznych*, [w:] *Podstawy nauk politycznych*, (red.) J. Wielgosz, Kraków 1978, s. 25 oraz *Przedmiot nauk politycznych*, [w:] *Podstawy nauk politycznych*, (red.) J. Wielgosz, Warszawa 1980, s. 20 (działania polityczne to podejmowanie i realizacja decyzji politycznych przez instytucje i organizacje wpływające na kształtowanie się stosunków politycznych oraz podejmowanie określonych zjawisk i procesów politycznych), *Podstawy nauk politycznych*, (red.) Ż. Kaczmarek, Warszawa 1979, s. 24 (przez działania polityczne należy rozumieć wszelkie formy uczestnictwa w działalności różnych zbiorowości społecznych, instytucji i organizacji, które to formy uczestnictwa wpływają na kształtowanie się stosunków politycznych, na powstawanie zjawisk politycznych i kształtowanie się określonych procesów politycznych).

²⁴ Zob. W. Niemiec, *Działania i oddziaływania polityczne*, [w:] *Podstawowe katego-*

Na gruncie powyższych definicji chcemy zaprezentować nasze ujęcie rozumienia terminu *działania polityczne*. Otóż jest to: podejmowanie i realizacja decyzji politycznych, przez zorganizowane podmioty, których wynikiem jest powstawanie określonych faktów politycznych i kształtowanie się określonych procesów politycznych.

Zdaniem P. Dobrowolskiego i S. Wróbla, tak rozumiane działanie polityczne ma następujące cechy²⁵:

a) celowy, ukierunkowany charakter i jest wyrazem świadomego wyboru podmiotów;

b) jest podejmowane z zamiarem wywołania określonych skutków politycznych (np. dymisja polityka, zawiązanie koalicji rządzącej);

c) jest zazwyczaj podejmowane w interesach wielkich grup społecznych, niezależnie od tego, czy ich podmiotem jest organizacja polityczna, grupa społeczna, grupa nieformalna czy też jednostka;

d) charakteryzuje się dużym stopniem instytucjonalizacji, bowiem uczestniczą w nim głównie aparat państwowy, partie i ruchy polityczne oraz organizacje społeczne;

e) cechuje je zwykle wysoki poziom zorganizowania uczestniczących w nich grup;

f) ma konfliktowy charakter, polityka bowiem jako dziedzina życia społecznego to miejsce ścierania się sprzeczności.

rie teorii polityki, (red.) J. Mielecki, Wrocław 1979, s. 42. Autorami podobnych ujęć są: A. Bodnar, *Nauka o polityce*, Warszawa 1988, s. 164 (działania polityczne to jednostkowa lub zbiorowa czynność podmiotów społecznych, spontaniczna lub zorganizowana, odwołująca się wprost lub pośrednio do interesów wielkich grup społecznych i wartości właściwych tym grupom; działanie to jest podejmowane w ramach istniejących stosunków władzy lub wbrew tym stosunkom, regulowanym zazwyczaj normami prawnymi i normami statutowymi), M. Karwat, *Podmiotowość polityczna wielkich grup społecznych, organizacji politycznych i jednostek. (Model eksplanacyjny)*, „Studia Nauk Politycznych” 1978, nr 4, s. 49 (działania polityczne to racjonalne działania o znaczeniu ogólnospołecznym, których podmiotem lub przedmiotem jest wielka grupa społeczna) oraz T. Klementewicz, *Systematyzacja racjonalnego wyjaśniania działań politycznych*, [w:] *Elementy teorii polityki*, (red.) K. Opalek, Warszawa 1989, s. 128 (działanie polityczne to świadoma i celowa czynność grupy ludzi lub jednostki regulująca na mocy posiadanej władzy stosunki społeczne klas (grup) społecznych zmierzających do utrzymania istniejącego porządku społecznego).

²⁵ P. Dobrowolski, S. Wróbel, *Wprowadzenie do nauki o polityce...* s. 122–123. Nieco odmienne wyszczególnienie podstawowych cech działań politycznych można znaleźć w publikacji Z. Nowaka, *Działania polityczne i ich determinanty*, [w:] *Nauka o polityce*, (red.) J. Misztal, Gliwice 1985, s. 87. Wskazał on bowiem, iż: a) treścią działań politycznych są poszczególne kwestie polityczne, zwłaszcza kwestie praktyki politycznej; b) wyrażają one subiektywny punkt widzenia ich inicjatorów i uczestników wobec danej kwestii; c) charakteryzują się cechą masowości, którą należy rozumieć bądź jako masowy zasięg samych działań, bądź też jako społeczne znaczenie wyrażonych w nich treści.

Cechą działań politycznych może być jeszcze to, iż mogą one przybierać zarówno formę bezpośrednią, jak i pośrednią. Przykładem takiego działania bezpośredniego są wybory prezydenckie, egzemplifikacją działania pośredniego zaś jest stopniowy odpływ ludności ze wsi do miast. Należy jednak zastrzec, iż różnica pomiędzy działaniem pośrednim a procesem politycznym jest bardzo płynna.

Obok działań politycznych występują także inne typy zdarzeń, które za T. Klementewiczem możemy określić jako zjawiska doniosłe politycznie, czyli²⁶:

a) mające związek ze zmianą relacji władzy (tj. jej siły, zakresu, zasięgu) skutki innego rodzaju działań niż polityczne (np. odkrycie Ameryki przez Krzysztofa Kolumba, wynalezienie maszyny parowej, wykorzystanie energii nuklearnej),

b) skutki zdarzeń nie wywołanych świadomymi i celowymi czynnościami (np. śmierć gen. W. Sikorskiego w katastrofie samolotowej).

Działania polityczne, w przeciwieństwie do procesów politycznych, można sklasyfikować na wiele sposobów, mają one bowiem bardziej szczegółowy i zarazem zróżnicowany charakter. Możemy zatem dokonać ich klasyfikacji, biorąc pod uwagę wiele różnych kryteriów wśród których najistotniejsze dotyczą:

- 1) stopnia złożoności;
- 2) rodzaju podmiotów podejmujących działanie;
- 3) liczby podmiotów uczestniczących w działaniu oraz współzależności między nimi;
- 4) stopnia instytucjonalizacji;
- 5) zakres swobody podmiotu wykonującego działanie;
- 6) stopnia ich przymusowości;
- 7) skutku działania;
- 8) zbieżności lub rozbieżności pomiędzy zamierzonymi rezultatami, a rezultatami rzeczywistymi;
- 9) stopnia jawności.

Ad. 1. Według kryterium stopnia złożoności można wyróżnić działania²⁷:

— proste, w których do celu prowadzą czynności tego samego typu, związek zaś pomiędzy czynnością a rezultatem ma charakter bardziej bezpośredni;

²⁶ Zob. T. Klementewicz, *Model wyjaśniania działań politycznych*, „Studia Nauk Politycznych” 1986, nr 2, s. 124.

²⁷ Zob. M. Karwat, W. Milanowski, *Działania polityczne*, „Studia Nauk Politycznych” 1983, nr 5, s. 98–99.

— złożone, mające charakter wieloczynnościowy, wieloskładnikowy, wieloetapowy i wielopodmiotowy.

Ad. 2. Zgodnie z kryterium rodzaju podmiotów podejmujących działanie, rozróżniamy np. działanie²⁸:

— organów władzy i administracji państwowej, mające postać pełnienia władzy państwowej, rządzenia i zarządzania;

— działania pozostałych podmiotów wchodzących w skład danego systemu politycznego, polegające na realizacji współuczestnictwa we władzy politycznej — w różnych sferach życia społecznego bez względu na charakter tego współuczestnictwa;

— działania podmiotów pozostających poza systemem politycznym, których głównym celem jest najczęściej zdobycie władzy, uzyskanie udziału we władzy oraz zdobycie wpływu na polityczny proces decyzyjny;

— działania grup niesformalizowanych wyrażających polityczne postawy środowisk, które z różnych powodów nie powołały struktur instytucjonalnych.

Ad. 3. Ze względu na liczbę podmiotów uczestniczących w działaniu oraz współzależności między nimi możemy rozróżnić działania²⁹:

— jednostkowe, do których możemy zaliczyć działania celowe, wykonywane na „własną rękę”, „własny rachunek”;

— zbiorowe, będące sumą zachowań indywidualnych, najczęściej podobnych lub identycznych, o znikomym stopniu organizacji (np. żywiołowo związana manifestacja), których podmiotami są tłumy, zgromadzenia itp.;

— grupowe, których podmiotami są grupy społeczne, a więc całości o trwałej organizacji, zorganizowane dla osiągnięcia odpowiedniego celu i o sformalizowanej strukturze społecznej;

— totalne, w których uczestniczą podmiotowo wszystkie całości społeczne, wszystkie grupy instytucje i organizacje (np. wojna obronna, wojna domowa).

Ad. 4. Ze względu na stopień instytucjonalizacji, wyróżnimy³⁰:

— działania zinstytucjonalizowane, podlegające określonej reglamentacji i specjalizacji, dotyczące sposobu postępowania i znajdujące wyraz np. w przepisach prawnych, normach zwyczajowych itp.;

²⁸ Por. Z. Nowak, *Działania polityczne i ich determinanty*, [w:] *Nauka o polityce*, (red.) J. Misztal, Gliwice 1985, s. 84.

²⁹ Por. M. Karwat, W. Milanowski, *Działania polityczne jako składnik systemu polityki społecznej*, [w:] *Elementy teorii polityki*, (red.) K. Opalek, Warszawa 1989, s. 122–123.

³⁰ Karwat, Milanowski, *Działania polityczne...*, s. 99.

— działania niezinstytucjonalizowane, charakteryzujące się mniejszym stopniem skoordynowania, planowości i reglamentacji, za to większym stopniem spontaniczności.

Patrząc z nieco innego punktu widzenia na to kryterium, możemy dodatkowo wyróżnić działania³¹:

— żywiołowe, występujące rzadko i we wczesnych stadiach kształtowania się określonego działania;

— częściowo zorganizowane, występujące wówczas, gdy wprowadzie istnieje centrum dyspozycyjne, lecz nie może ono skutecznie pokierować rozwojem sytuacji w danej społeczności;

— wysoko zorganizowane, najbardziej typowe dla życia politycznego.

Ad. 5. Ze względu na zakres swobody podmiotu wykonującego działanie, rozróżnimy³²:

— działania suwerenne, w których cel jest zgodny z dążeniami wykonawcy, uczestnika i którego rezultaty są zgodne z jego obiektywnym interesem;

— działania niesuwerenne, kiedy podmiot ma niewielki lub ograniczony ludzką wolą i naciskiem wpływ na ostateczny cel i bezpośredni przebieg swojego działania.

Ad. 6. Podobna do poprzedniej jest klasyfikacja działań politycznych ze względu na stopień ich przymusowości:

— działania przymusowe, które są obowiązkowe w stosunku do określonych podmiotów zobowiązanych do działania;

— działania dobrowolne, których wykonanie nie jest nakazane i zarazem nie jest zakazane;

— działania narzucone, należące do kategorii pośredniej: pod wpływem cudzego nacisku ulega w nich modyfikacji i ograniczeniu własna wola i samodzielność podmiotu, jednak nie do tego stopnia, by czynności nie wynikały z jego własnej decyzji.

Ad. 7. Ze względu na skutek działania, możemy wskazać³³:

— działania polityczne jednostronne, nie powodujące reakcji partnera, rywala czy przeciwnika, a jeśli nawet, to reakcja ta nie modyfikuje samego działania;

— działania polityczne dwustronne, będące wyrazem bezpośredniego lub pośredniego uzgodnienia z drugą stroną, a w każdym razie uwzględniają w swoim przebiegu i celach zachowanie drugiej strony.

³¹ Por. Dobrowolski, Wróbel, *Wprowadzenie do nauki...*, s. 124.

³² Karwat, Milanowski, *Działania polityczne jako składnik systemu...*, s. 124.

³³ *Ibid.*, s. 124.

Ad. 8. Według kryterium zbieżności lub rozbieżności pomiędzy zamierzonymi rezultatami, a rezultatami rzeczywistymi, wyróżnimy działania³⁴:

— podjęte w celach politycznych, których skutki są zbieżne z założonymi celami;

— podjęte w celach politycznych, ze skutkami jednak niezgodnymi z ich sensem, czyli takie, które nie zrealizowały swoich celów;

— nie mające sensu politycznego, w skutkach jednak funkcjonalne względem potrzeb i interesów wielkich grup społecznych, społeczeństwa jako całości, czyli działania obiektywnie spełniające określone funkcje polityczne niezależnie od świadomości działających;

— pozbawione sensu politycznego, w swoich skutkach dysfunkcyjne wobec szeroko pojętego systemu politycznego.

Ad. 9. Ze względu na stopień jawności, wskażemy na działania:

— jawne, prowadzone otwarcie i pod kontrolą opinii społecznej;

— ukryte, prowadzone w najgłębszej tajemnicy i nie podlegające kontroli społecznej;

— zamaskowane, które ogólne założenia są wprawdzie znane, jednak cele szczegółowe są pozostawiane w tajemnicy.

SUMMARY

Categories are the most general concepts that reflect the most essential properties and relationships of phenomena. They are thus the concepts that best define the character of scientific and theoretical thinking of an epoch, forming certain ideal images that reflect the properties and relationships belonging to all phenomena of reality.

The basic categories in political science play a significant role in the science of politics. For they are fundamental and crucial concepts of this field of study, serving to formulate strictly general propositions (laws) and conferring upon it the status of both theoretical and scientific discipline.

We regard the following categories in political science as the most essential: a) political process, b) political relations, c) political actions.

A political process is the course of regularly succeeding political occurrences that are in a causal connection. Political relations are defined as interaction of people that results from the exercise of political power. Political action is defined through a formula of taking and realizing political decisions by organized subjects, the result of which is the emergence of definite political phenomena and the formation of definite political processes.

³⁴ Zob. M. Karwat, *Podmiotowość polityczna. Humanistyczna interpretacja polityki w marksizmie*, Warszawa 1980, s. 74–75.